

Scheepvaart op een Nederlandse rede (Vlissingen?).

Ludolf Backhuysen

Ca. 1660. Penseelwerk op paneel, 60 x 83,5 cm.

COLLECTIE VERENIGING NEDERLANDSCH HISTORISCH

SCHEEPVAART MUSEUM, AMSTERDAM

lijk hebben de geschilderde wapens van Amsterdam en Enkhuizen op de voorsteven van de sloep op de voorgrond iets met de opdrachtgever te maken, maar onderzoek daarnaar heeft nog niets opgeleverd.

Ook de tot nu toe bekende eigendomsgegevens van het paneel bieden weinig aanknopingspunten over de opdrachtgever. Vast staat alleen dat het schilderij in de 19de eeuw is gelegateerd aan het Koninklijk College Zeemanshoop door bestuurslid Kapitein Arend Hulsen († 1834). De leden van deze in 1822 opgerichte vereniging waren gezagvoerders en officieren van de koopvaardij.⁹ Tot aan de verkoop aan het Scheepvaartmuseum bevond het schilderij zich in de sociëteit van deze organisatie, die in de loop der jaren op verschillende plaatsen in Amsterdam was gevestigd.

'S LANDS ZEEMAGAZIJN

Een klein maar veelzeggend detail op het schilderij is het Zeemagazijn, dat geheel links is afgebeeld. Ook dit gebouw dankt zijn bestaan aan de versterking en modernisering van de zeemacht kort na het midden van de 17de eeuw. Nog tijdens de Eerste Engelse Oorlog besloot het stadsbestuur van Amsterdam om het voormalige bolwerk Kattenburg te bestemmen voor de scheepsbouw. De admiraliteit van Amsterdam bouwde daar vervolgens een groot marinecomplex, met een scheepswerf en een groot pakhuis voor zeilen, touwwerk, wapens en ander materiaal voor de uitrusting van oorlogsschepen. In dit Zeemagazijn is tegenwoordig het Nederlands Scheepvaartmuseum ondergebracht. Het gebouw is in 1656 in ruwbouw voltooid en twee jaar later in gebruik genomen.¹⁰ Waarschijnlijk is dit – met het schilderij van de admiraliteitswerf in het Rijksmuseum – de oudste afbeelding van 's Lands Zeemagazijn op een schilderij.

Op grond van dit detail kan het schilderij in elk geval niet voor 1656 worden gedateerd. Het meest aannemelijke is een datering rond 1660, kort voordat Backhuysen zich geheel ging toeleggen op het schilderen in olieverf, en aan de vooravond van zijn grote succes als zeeschilder ♦

Remmelt Daalder

Conservator *Picturalia*, Nederlands Scheepvaartmuseum
Amsterdam

Het Zeemagazijn van de Amsterdamse admiraliteit, detail van het schilderij, geheel links. Dit gebouw uit 1656 herbergt thans het Nederlands Scheepvaartmuseum.

Chronos orgel- en snarenspeelklok

David Roentgen & Peter Kinzing

Nationaal Museum van
Speelklok tot Pierement
Utrecht

Ca. 1785. Afmetingen: 62 x 52 x 189 cm (B x D x H). Merken: wijzerplaat gesigeneerd met *Roentgen & Kinzing a Neuwied*; in de windlade van het orgelwerk zijn de initialen *J.W.W.* geslagen (Johann Wilhelm Weyl)
Herkomst: kunsthandel Otto von Mitzlaff, te Wächtersbach bij Fulda (Duitsland)

Het Nationaal Museum van Speelklok tot Pierement in Utrecht heeft begin juli 2005 een belangrijk kunstwerk verworven: een Roentgen & Kinzing speelklok met orgel- en snarenspeel uit omstreeks 1785. Het kunststuk geldt als één van de absolute hoogtepunten van de 18de-eeuwse speelklokkenbouw. Deze aankoop is veruit de grootste uit de geschiedenis van het museum en werd mogelijk gemaakt door royale bijdragen van de Vereniging Rembrandt, het VSB fonds, de Mondriaan Stichting, het K.F. Hein Fonds en de Stichting Vrienden van het Nationaal Museum van Speelklok tot Pierement. Dankzij snelle actie van alle fondsen is het aankoopbedrag in een recordtijd bijeengebracht. Het museum draagt zelf aan de aankoop bij door de restauratie van de klok in eigen beheer uit te voeren.

OPSTEKER

Eind 2002 heeft u in dit Bulletin (jaargang 12, no 3, najaar 2002) het meeslepende verslag kunnen lezen van de mislukte aankoop poging door oud-directeur/conservator Jan Jaap Haspels van een renaissance orgel/spinet-combinatie uit ca. 1620. Ondanks snelle en ruimhartige steun van de Vereniging Rembrandt bleek het Metropolitan Museum of Art in New York toen een hoger budget te hebben, waardoor een uiterst zeldzaam stuk helaas aan onze neus voorbij ging. Mede in het licht van deze 'gemiste kans' krijgt de verwerving van de Roentgen&Kinzing speelklok een extra feestelijk tintje.

De verwerving was een uiterst spannend project. Tijdens de TEFAF in Maastricht maakten we kennis met deze fraaie Louis XVI klok met speelwerk van het fameuze makers-duo David Roentgen en Peter Kinzing. De vraagprijs was voor ons ongekend hoog, ongeveer het tienvoudige van de grootste aankoop van het museum tot op dat moment (de zogenaamde Napoleonklok die in 1979 werd gekocht, ook met steun van de Vereniging Rembrandt). Maar de kwaliteit en zeldzaamheid van het instrument deden ons de verplichting voelen om al het mogelijke te doen. Na een in-

tensieve onderhandeling bleek de eigenaar bereid de klok tegen een aantrekkelijke prijs aan het museum aan te bieden, echter wel onder de voorwaarde dat er binnen een maand betaald zou worden.

Terug in Utrecht is er, na koortsachtig telefonisch overleg met alle betrokken fondsen, direct een aantal aanvragen voor financiële ondersteuning de deur uitgegaan. Spannende weken volgden, waarin de verschillende fondsen één voor één bereid bleken onze aanvraag te honoreren. Het was boeiend om te ervaren hoe belangrijk een bijdrage van de Vereniging Rembrandt in dit verband kan zijn: enkele fondsen stelden hun bijdrage mede afhankelijk van het oordeel van de Vereniging Rembrandt. Uiteindelijk was het de Vereniging Rembrandt die, anderhalf uur voor het verlopen van de aankoopoptie, de knoop doorhakte en daarmee ook de bijdrage van enkele anderen veilig stelde: we hadden de klok!

ROENTGEN & KINZING

De klok is het product van de samenwerking tussen drie grootmeesters uit het Duitse Neuwied. Meubelmaker David Roentgen, uurwerkmaker Peter Kinzing en piano- en orgelbouwer Johann Weijl sloegen hier de handen

De vuurvergulde Chronos (personificatie van de tijd) draagt de wijzerplaat; rond de cijferring zijn tweemaal vier zeer fijn gedetailleerde seizoensboeketten gedrapeerd. In het fries spelende putti met daaronder de beeltenissen van Apollo (zonnegod) en Artemis (maangodin).

ineen en bouwden er hun speelklokken die terstond in groten getale werden afgenomen door vele vorsten uit heel Europa, zoals het Russische en Franse hof. De negen exemplaren die van dit type bekend zijn (de zogenaamde Chronosklok) onderscheiden zich onder andere door de zeer rijke vuurvergulding van hun verfijnde bronzen ornamenten.

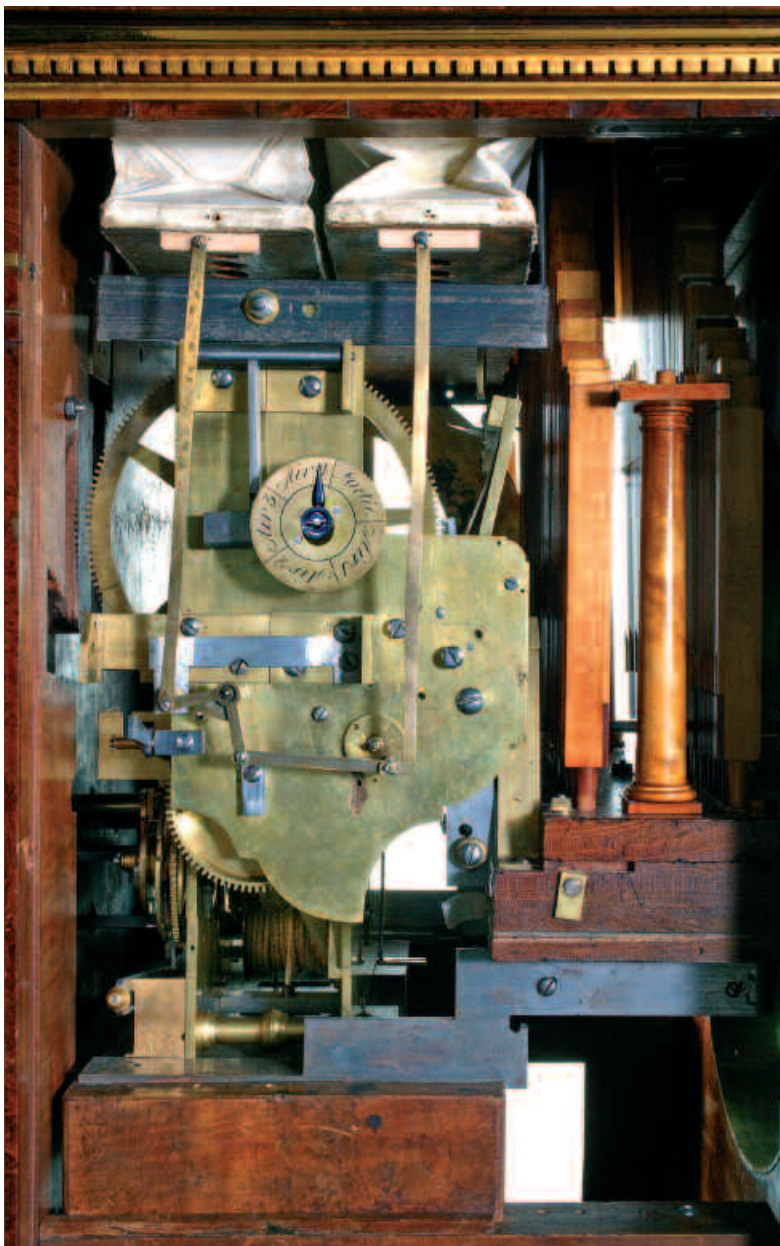
Deze staande klok heeft een rijke neoclassicistische met wortelnoot gefineerde en van vuurvergulde ornamenten voorziene kast. Het uurwerk is een achtdaags gaand werk met slagwerk en speelwerk op orgel en snaren. De wijzerplaat is gesigneerd: *Roentgen & Kinzing a Neuwied*. David Roentgen is verantwoordelijk voor het meubelstuk, Peter Kinzing voor het uurwerk, Johann Wilhelm Weyl voor het speelwerk en François Rémond voor de vuurvergulde bronzen. De speelklok is niet gedateerd maar het bouwjaar is op circa 1785 te stellen. De ebenist David Roentgen was veruit de belangrijkste leverancier van meubelen aan het Russische hof van Catharina de Grote (tsarina van 1762 tot 1796). In de woorden van Catharina's Parijse vriend en correspondent Baron Grimm: *De meest vooraanstaande meubel- en mechaniekenmaker van de eeuw*. Over de uurwerkmaker Peter Kinzing liet Grimm zich in soortgelijke bewoordingen uit.

De Roentgen & Kinzing stukken vormen een naadloze combinatie van subliem meubelmakervakwerk en onovertroffen uurwerken en mechanieken. Hun internationale faam wordt mede bepaald door de allure van de belangrijkste opdrachtgevers: naast de reeds genoemde Catharina de Grote waren dat Koningin Marie-Antoinette van Frankrijk, Koning Frederik de Grote van Pruisen en

Keizerin Maria Theresia van Oostenrijk. Maar ook de vele Duitse vorstendommen en de koningshoven van Spanje tot Scandinavië behoorden tot de cliëntèle van het tweetal.

Opvallend is het aandeel van de muziek in de Roentgen & Kinzing uurwerken. Hun welluidende speelwerken worden tot klinken gebracht door grote messing muziekcilinders die onder andere in staat zijn om – door middel van een zogenaamde spiraalnotatie – lange muziekstukken van componisten als (C.Ph.E.) Bach, Haydn en Von Gluck ten gehore te brengen. Van de ruim honderd thans bekende Roentgen & Kinzing klokken zijn er vijfendertig à veertig met een speelwerk uitgerust. Dit kunnen traditionele bellenspeelwerken zijn, maar ook *Harfenuhren*, klokken met een cimbaal, of *Flötenuhren*, klokken met een reeks orgelpijpen. Waar de meeste speelklokken van een andere signatuur zich beperken tot enkel snaren, bellen of fluiten, richtten David Roentgen en Peter Kinzing zich voornamelijk op de vervaardiging van samengestelde speelwerken met een combinatie van snaren en pijpen. Hierbij speelt het orgelgedeelte de melodie – zowel één als tweestemmig – en vormt het snarenspeel hiervan de omspeling dan wel de begeleiding.

Rond 1785 was één type Roentgen & Kinzing klok uitgerijpt in schitterende neoclassicistische vormen, compleet met timpaan en vuurvergulde bronzen balusters, urnen en sierlijsten. In het gezaghebbende standaardwerk *Kinzing und Roentgen, Uhren aus Neuwied* van Dr. Dietrich Fabian is deze reeks van Chronospeelklokken (zo genoemd vanwege de vuurvergulde figuur van Chronos – de personificatie van de tijd – die de wijzerplaat torst) afgebeeld en beschreven. Zij vormen het onbe-

Rechter zijkant van het binnenwerk met bovenaan de twee schepbalgen voor het orgelwerk, de orgelpijpjes aan de achterzijde en een melodie-indicator midden in beeld.

twiste hoogtepunt van de Roentgen & Kinzing speelklokkenproductie. Alle negen hebben zij het meest uitvoerige speelwerktype met gecombineerd orgel- en snarenspeel. Twee ervan staan in de Hermitage. Verder vinden we een Chronosklok in het Staatliches Museum te Berlijn, het Kreismuseum Neuwied, het Museum Pawlowsk te St-Petersburg, het Kremlin Museum te Moskou en het Getty Museum in Los Angeles. Slechts één van de Chronosklokken is nog particulier eigendom en de laatste is nu in het bezit van ons museum.

DE ROENTGEN & KINZING IN UTRECHT

Het klinkt gek, maar een belangrijk argument dat vóór de aankoop pleit is het feit dat het speelwerk zwaar ge-

havend is. Een belangrijk onderdeel van het speelwerk ontbreekt: het volledige snarenwerk is in de loop van de tijd verdwenen. Dat het er ooit gezeten heeft is volkomen duidelijk – de muziekcilinder bevat notatiebanen voor dit snarenwerk en er is ruimte vrijgehouden voor toetsen en snarenbak – maar alle onderdelen zijn tijdens een eerdere reparatiebeurt vakkundig verwijderd; zelfs de hamertjes die tussen de orgeltoetsen in aan een as geregen dienen te zijn, ontbreken. Ons museum is wellicht het enige instituut dat de noodzakelijke reconstructie op historisch verantwoorde wijze kan uitvoeren en de klok daarna – waarschijnlijk als enige Roentgen & Kinzing speelklok – weer exact zo kan laten spelen zoals deze

meer dan 200 jaar geleden moet hebben geklonken.

De aankoop krijgt nog extra glans vanwege de internationale tentoonstelling *Royal Music Machines* waarmee het museum dit jaar zijn 50-jarig bestaan viert. De zojuist aangekochte Roentgen&Kinzing speelklok zal in deze tentoonstelling worden opgesteld naast een zusterinstrument uit de Hermitage. De werkplaats van het museum – die in de afgelopen 50 jaar tot een vooraanstaand atelier op het gebied van de mechanische muziek is uitgegroeid – zal tijdens de tentoonstelling een deel van de restauratie zichtbaar voor het publiek uitvoeren. In dit verband is het ook aardig om te vermelden dat het eerdergenoemde instrument dat in 2002 door het Metropolitan Museum of Art voor onze neus werd weggekaapt, ook in Utrecht is, alwaar het zal worden gerestaureerd en deel uitmaken van de jubileumtentoonstelling.

OP HET SNIJVLAK VAN KUNST EN KUNSTNIJVERHEID

De grote kunstfondsen zijn in eerste instantie bedoeld om kunstankopen te financieren. Bij het aankopen van een klok wordt nog wel eens de vraag gesteld of een klok ook als kunstvoorwerp mag worden aangemerkt. Wij zijn de Vereniging Rembrandt en de andere betrokken fondsen zeer erkentelijk dat zij de uitzonderlijke kwaliteit en allure van dit instrument de doorslag hebben laten geven bij het bepalen van hun eindoordeel. Zonder deze ruimhartige opstelling zou dit instrument aan het museum, en daarmee aan de Collectie Nederland, voorbij zijn gegaan ♦

Bob van Wely
*Conservator Nationaal Museum van
 Speelklok tot Pierement*

De zijkant van de klok met ter hoogte van het speelwerk een ronde uitbouw aan de achterzijde voor het doorlaten van de klank van orgelpijpjes en snaren.

Literatuur

Dietrich Fabian, *Kinzing und Roentgen, Uhren aus Neuwied*, Internationale Akademie für Kulturwissenschaften, Bad Neustadt 1984

Cat. *Kinzing & Co, Innovative Uhren aus der Provinz*, Kreismuseum Neuwied 2003

De voorjaarsbijeenkomst van de Vereniging Rembrandt vindt dit jaar plaats in het Nationaal Museum van Speelklok tot Pierement in Utrecht, en wel op zaterdag 22 april, waar de jubileumtentoonstelling *Royal Music Machines* exclusief bezichtigd kan worden. Zie hiervoor de achterzijde van het Bulletin. De tentoonstelling loopt van 13 april t/m 30 juli 2006.